

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند مهربان مهربان

جغرافیای دهم

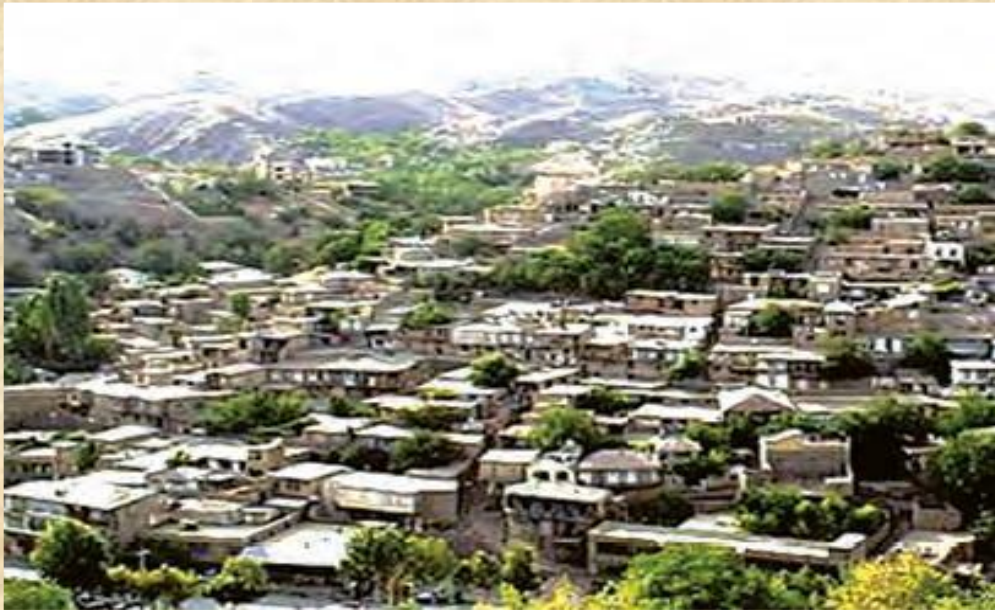
درس ۹

سکونتگاه های ایران

تهیه و تنظیم: امین الله قهرمانی
دبیر جغرافیا ناحیه ۱ شیراز
اسفند ۱۳۹۸

شکل گیری سکونتگاه ها

- به عنوان درس توجه کنید. به نظر شما سکونتگاه چه مفهومی دارد؟
- کدام یک از تصاویر زیر معنای سکونتگاه را به نمایش می گذارد؟
- شاید از نظر شما هر دو تصویر، سکونتگاه را به نمایش گذاشته است؛ اما از دیدگاه دانش جغرافیا، سکونتگاه محلی است از مجموعه مساکن که عوامل طبیعی و انسانی در شکل گیری آن نقش دارند.
- هر شهر و روستا یک سکونتگاه است.

روستای جاغرق استان خراسان رضوی

خانه عباسیان کاشان

شکل گیری سکونتگاه ها

- سکونتگاه ها نه تنها به عنوان محل آسایش و مکانی برای رفع نیازهای زیستی و حیاتی انسان تلقی می گردند، بلکه انسان بخشی از هویت خود را از قلمروهای سکونتگاهی خود اخذ کرده است و نسبت به زادگاه خود تعلق خاطر و حس دفاع و فداکاری دارد.

- گوشه هایی از این تعلق خاطر را می توان در تجارب مردم ایران در طول تاریخ و نقطه عطف آن را در دفاع همه جانبه مردم از خاک و وطن اسلامی در هشت سال دفاع مقدس شاهد بود.

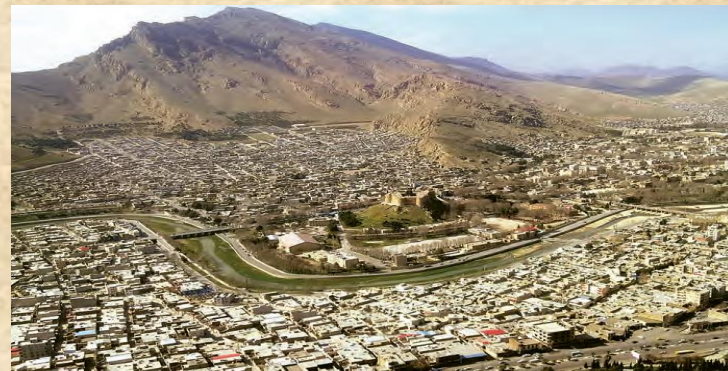
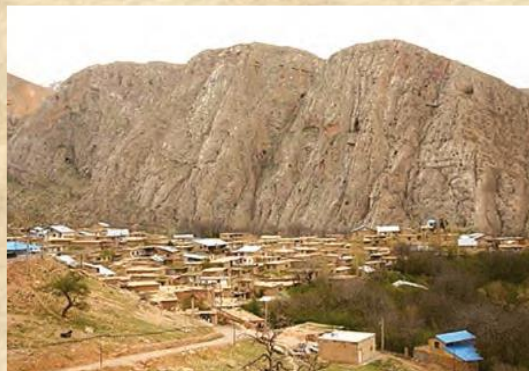
دانشمند شهید دکتر مصطفی چمران و همزمانش در میدان دفاع از وطن اسلامی

عوامل شکل گیری سکونتگاهها

- عواملی در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی ایران نقش دارند.
- بین این عوامل، **آب** بیشترین اهمیت را داشته است.
- بسیاری از سکونتگاه های اولیه، در کنار رودها به وجود آمده اند.
- همواره آب در هر مکان، در تمایل انسان به کار کشاورزی و ساکن شدن به صورت دائم نقش مهمی داشته است.
- با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه ها به نام روستا پدید آمد.
- افزایش جمعیت در سکونتگاه های روستایی، زمینه ساز ایجاد شهرهای اولیه شد.
- به نظر شما به جز آب، چه عامل یا عواملی در شکل گیری سکونتگاه ها اثرگذار است؟
- اگر در زمان شکل گیری یک سکونتگاه روستایی آب به اندازه کافی باشد اما خاک، حاصلخیزی لازم را نداشته باشد، چه وضعی پیش می آید؟

عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه ها

به نظر شما چه عواملی در گسترش سکونتگاهها موثرند؟

تأثیر ارتفاع بر شکل گیری سکونتگاهها در ایران

۶۰ درصد شهرهای ایران در مناطق مرتفع (بیش از ۱۰۰۰ متر) شکل گرفته اند. زیرا ارتفاع برخورداری از هوای خنک و بارانی و جاذبه های طبیعی و بهره برداری از منابع طبیعی و معدنی و آب شیرین را فراهم می کند و در نتیجه باعث جذب جمعیت و شکل گیری سکونتگاهها می شود.

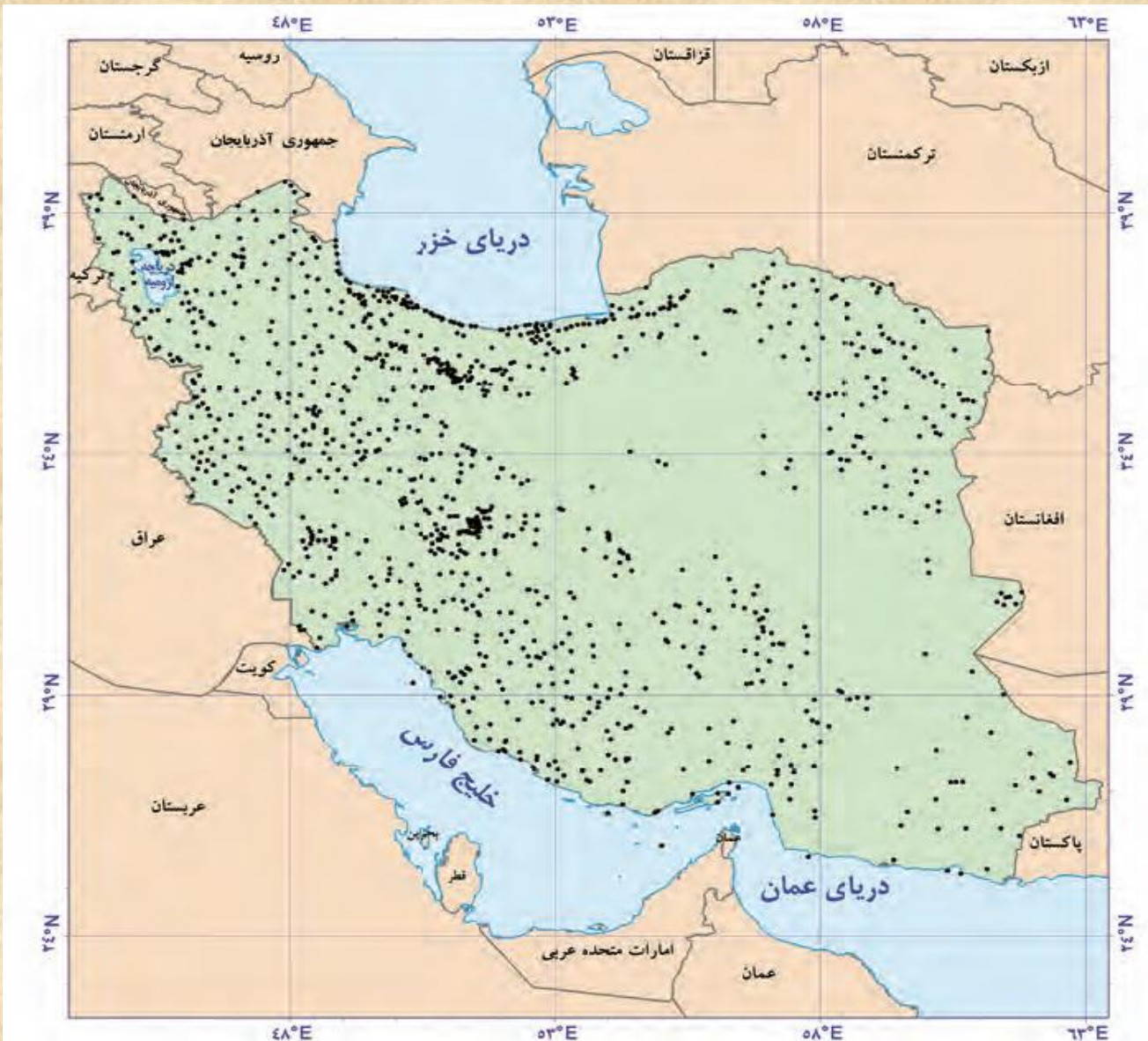
پراکندگی شهرهای ایران بر اساس ارتفاع

ارتفاع	درصد شهرها
پایین تر از سطح دریا تا ۵۰۰ متر	۲۷٪
۵۰۰-۱۰۰۰	۱۳٪
۱۰۰۰-۲۰۰۰	۵۳٪
۲۰۰۰ به بالا	۷٪

تأثیر عرض جغرافیایی بر شکل گیری سکونتگاهها

عرض جغرافیایی نمی تواند به تنهایی باعث شکل گیری سکونتگاهها شود اما در در گسترش و یا شکل گیری تا حدودی موثر است مثلا شکل گیری بیشتر شهرها در عرض های بالاتر بخاطر تأثیر عرض جغرافیایی نیست بلکه ممکن است دلایل دیگری مانند ارتفاع ، آب و موقعیت های خاص دیگری داشته باشد.

در ایران عرض جغرافیای پایینتر باعث گرما و خشکی هوا (به دلیل تأثیر پرفشار جنب حاره ای) می شود و در نتیجه در شکل گیری و گسترش شهرها در عرض های بالاتر می تواند اثر گذار باشد.

پراکندگی نقاط شهری ایران بر حسب عرض جغرافیایی

آیا می دانید بزرگ ترین شهرهای ایران در گذشته، در مسیر راه های کاروان رو و بازرگانی داخلی یا خارجی شکل گرفته است؟

ری شهری در مسیر جاده ابریشم

- یکی از عوامل شکل گیری و گسترش سکونتگاهها، قرار گرفتن در مسیر راه های کاروان رو قدیمی و ترانزیت کالا در عصر جدید است.
- زیرا بسیاری از شهرها ممکن است از نظر برخورداری از آب یا خاک حاصلخیز و قرار گیری در کنار دریا و حتی شرایط طبیعی مساعد کم بهره یا بی بهره باشند اما بخاطر موقعیت جغرافیایی خاصشان بخاطر قرار گرفتن در چهار راه یا مسیر عبور کاروانها شکل گرفته و پس از آن گسترش یافته اند.

فعالیت: ۱

پاسخ های خود را درباره عوامل اثرگذار در شکل گیری سکونتگاه ها را در جدول زیر وارد کنید.

عوامل انسانی	عوامل طبیعی
عامل دفاعی و امنیتی	شیب زمین و ناهمواری
عامل تاریخی و اثر باستانی و زیارتی	آب
توسعه صنعتی و معدنی	خاک حاصلخیز
موقعیت گذرگاهی (قرار گرفتن در مسیر جاده مهم)	موقعیت جغرافیایی
تصمیمات سیاسی	آب و هوا
سرمایه گذاری دولتها	پراکندگی معادن و منابع طبیعی
توسعه زیرساختها (آب، برق، گاز، تلفن، راه)	ارتفاع

آیا نقش عوامل اثرگذار بر شکل گیری سکونتگاه ها در گذشته و اکنون یکسان است؟ خیر. زیرا.....

- گاهی عوامل طبیعی یا انسانی، موقعیتی به وجود می آورد که یک سکونتگاه اعتبار خود را از دست می دهد یا از بین می رود؛ به طور مثال شهر باستانی بیشاپور، که در شمال غربی کازرون قرار دارد در زمان ساسانیان از اهمیت ارتباطی مهمی در ایران برخوردار بود. این شهر تا قرن هفتم هجری، آباد و مسکونی بود. جنگ و بیماری سبب از بین رفتن این شهر شد.
- نقش عامل جنگ و بیماری در گذشته تاثیر بیشتری داشته است اما امروزه کم رنگ است زیرا با توسعه دانش و فناوری و بهداشت در همه جا و امکان بازسازی پس از جنگ و درمان بیماری ها وجود .
- یا در گذشته وجود آب در شکل گیری سکونتگاه عامل اول و بسیار مهم بوده اما امروزه با امکان لوله کشی و انتقال آب از کیلومترها فاصله ، اثر آن نسبت به گذشته کمتر است.
- در گذشته تاثیر خاک حاصلخیز در شکل گیری سکونتگاه بیشتر بوده اما امروزه کمتر است زیرا در گذشته امکان جابجایی تا چندین کیلومتر سختتر بوده است و در نتیجه سکونتگاه در جایی شکل می گرفت که خاک حاصلخیز در دسترس و نزدیک باشد اما امروزه بخاطر توسعه وسایل نقلیه سریع و امکان انتقال آب از چندین کیلومتر، لزومی ندارد که حتما خاک حاصلخیز و آب در نزدیک هم باشد.

چه عواملی در سال های اخیر در شکل گیری سکونتگاه ها اثر بیشتری دارد؟

- عوامل انسانی مانند
- توسعه زیر ساختها،
- سرمایه گذاری ها ،
- توسعه صنعتی
- و عامل دفاعی و امنیتی
- توسعه علمی ، آموزشی و فناوری
- توجه به گردشگری و گذران اوقات فراغت

فعالیت: ۲

- با استفاده از مطالب کتاب استان شناسی و کمک معلم و هم کلاسی هایتان، **علت شکل گیری شهر یا روستای محل زندگی خود** را بررسی، و به صورت گزارش به کلاس ارائه کنید.
- عوامل شکل گیری شهر شیراز:

عوامل انسانی	عوامل طبیعی
عامل دفاعی و امنیتی	شیب زمین و اهمواری (شیراز در یک دشت واقع شده است)
عامل تاریخی و اثر باستانی و زیارتی	آب (وجود نهرها و چشمه های قدیمی)
توسعه علمی و فناوری و صنعتی	خاک حاصلخیز (وجود باغها و مزارع اطراف شیراز)
موقعیت گذرگاهی (قرار گرفتن در مسیر جاده مهم)	آب و هوا (برخورداری از آب و هوای معتدل و نیمه مرطوب)
توسعه زیرساختها (آب، برق، گاز، تلفن، راه)	
توسعه بهداشت و درمان	

عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه ها

- عوامل اثرگذار مانند آب، خاک، شیب زمین و... نه تنها در پیدایش سکونتگاه ها، بلکه در تغییرات به وجود آمده در آنها نقش دارد.
- شرایط جغرافیایی (طبیعی، انسانی) مناسب، در گسترش سکونتگاه ها اثرگذار است.
- بسیاری از سکونتگاه های شهری و روستایی ایران گسترش چشمگیری داشته است. چه شهرها و روستاهایی را می شناسید که در دهه های اخیر گسترش یافته است؟
- چه عوامل طبیعی و انسانی بر این گسترش اثر گذاشته است؟

عوامل موثر در گسترش سکونتگاهها

عوامل انسانی	عوامل طبیعی
عامل دفاعی و امنیتی	آب
توسعه زیر ساختها	خاک حاصلخیز
توسعه علمی، آموزشی و فناوری	شیب و ناهمواری زمین
توسعه بهداشت و آموزش پزشکی	آب و هوا
توسعه گردشگری	موقعیت جغرافیایی (تهدید یا فرصت)
توسعه اقتصادی و کسب و کار و درآمدزایی	ارتفاع
توسعه مسکن و بهسازی شهری و روستایی	منابع طبیعی و معدنی و تنوع آنها
مدیریت بحرانها و مخاطرات طبیعی و انسانی	مخاطرات طبیعی (سیل، زلزله، و....)
توسعه صنایع، معادن و کشاورزی	

فعالیت: ۳

با توجه به تصاویر دو سکونتگاه، چه عاملی بر گسترش این سکونتگاه ها اثر دارد؟
این عامل بر نحوه گسترش این سکونتگاه ها، چه تأثیری داشته است؟

شهر ماکو - آذربایجان غربی

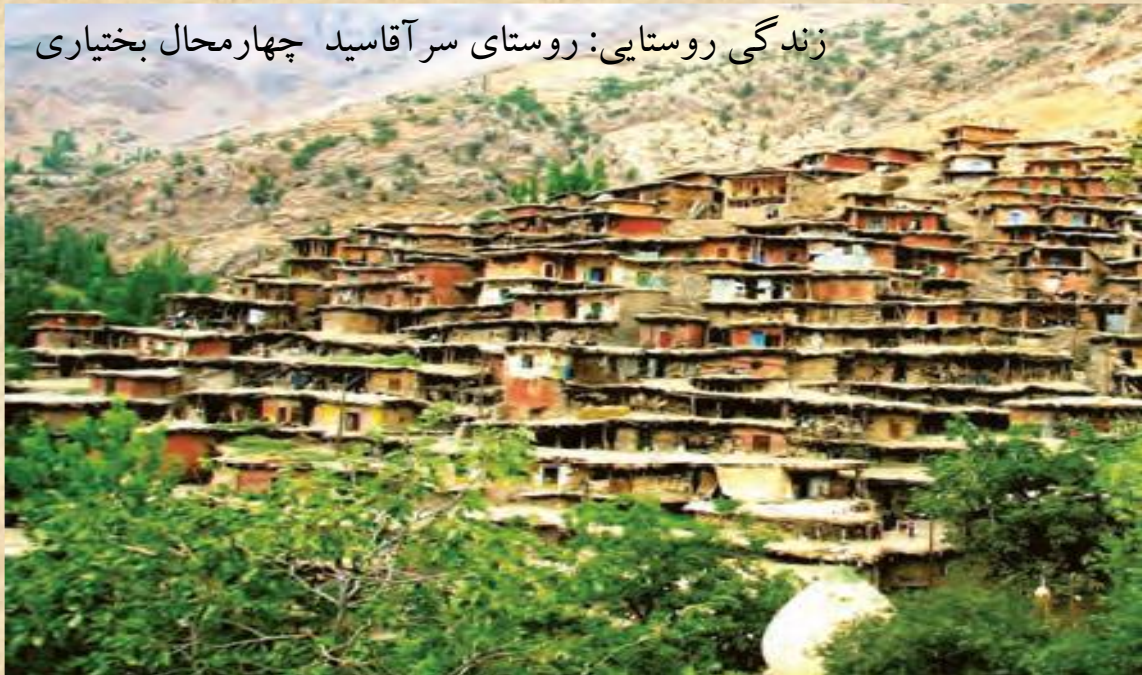

روستای هیر قزوین

زندگی روستایی: روستای سرآقاسید چهارمحال بختیاری

زندگی شهری: شهر کرمان

انواع سکونتگاه و شیوه زندگی

زندگی عشایری: ایل سون استان اردبیل

سکونتگاه و زندگی عشایری

- قدیمی ترین نوع سکونتگاه شناخته شده در ایران، سکونتگاه عشایری است.

- در این شیوه زندگی، سکونت و یک جا نشینی دائمی دیده نمی شود.

- عشایر به طور مستقیم از منابع طبیعی استفاده می کنند.
- در ایران، وجود کوه های البرز و زاگرس و نیز دشت های پست و هموار مجاور آنها از قرن ها پیش اوضاع مساعدی را برای دامپروری فراهم کرده است.

- عشایر، زندگی اجتماعی قبیله ای دارند و از ایل و طایفه تشکیل شده اند و پیوندهای خویشاوندی با هم دارند.

- ایل سون، بختیاری، قشقایی و ترکمن از ایلات عمده کشور ایران هستند.

سکونتگاه و زندگی روستایی

- روستا، محلی است که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است و بیشتر روستاییان به کشاورزی اشتغال دارند.
- فضای باز اطراف روستاها، چشم اندازهای طبیعی زیبایی را برای روستاییان فراهم کرده است.
- روستاییان نسبت به آداب و رسوم محل زندگی خود، پایبند هستند.
- بسیاری از روستاییان در کاشت، داشت و برداشت محصول، با یکدیگر همکاری می کنند.
- هوای پاک، طبیعت زیبا و زندگی ساده آرامش بیشتری را برای روستاییان فراهم آورده است.
- معمولاً در روستاها، عرضه خدماتی نظیر بیمارستان، فروشگاه و حمل و نقل عمومی، کمتر و محدودتر است.

سکونتگاه و زندگی شهری

- در سال ۱۳۹۵ طبق گزارش مرکز آمار ایران **منظور از شهر** هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای مصوبه هیئت دولت بوده و دارای شهرداری باشد.
- همچنین شهر از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی های خاص خود است.
- جمعیت زیاد شهرها به خدمات و تسهیلات بیشتری نیاز دارد.
- جمعیت زیاد سبب شده است خانه ها فشرده و محله ها پرتراکم شود.
- بیشتر مردم سکونتگاه های شهری، در بخش **خدمات و صنعت** شاغل هستند.
- در شهرها معمولاً تفاوت بسیاری در ارزش ها، آداب و رسوم و شیوه زندگی مردم مشاهده می شود.

جدول را با توجه به تفاوت‌های سه نوع سکونتگاه تکمیل کنید.

نوع زندگی	جمعیت	معیشت	روابط اجتماعی	خدمات و تسهیلات
عشایری	بسیار کم	دامپروری	خیلی قوی	خیلی کم
روستایی	کم	کشاورزی	قوی تا متوسط	کم تا متوسط
شهری	متوسط تا زیاد	صنعت و خدمات	متوسط تا ضعیف	متوسط تا زیاد

اجزاء سکونتگاه ها

- هر سکونتگاه از اجزای مختلفی تشکیل شده است.
- اجزای سکونتگاه های روستایی شامل خانه ها، مزارع، چراگاه ها، باغ ها، مکان های عمومی، مساجد، میدان ها و شبکه معابر یا راه ها است.
- اجزای سکونتگاه شهری اغلب شامل کاشانه ها (آپارتمان ها)، خیابان ها، میدان ها، مکان های آموزشی و تفریحی، دانشگاه ها، بازار و مراکز درمانی است.

روستای ليقوان آذربايجان شرقی

روستای آق اولر تالش گیلان

اشکال سکونتگاه روستایی

- چگونگی قرارگیری پدیده های طبیعی و انسانی در سکونتگاه ها، شکل های مختلفی از سکونتگاه را به وجود آورده است.
- به شکل های زیر نگاه کنید. آیا می توانید تفاوت های آنها را پیدا کنید؟
- در تصویر بالا خانه ها به هم چسپیده و در یکجا **متمرکز**ند ولی در تصویر پایین خانه ها با فاصله از هم و **پراکنده** اند.
- اینک دو طبقه بندی کلی از شکل سکونتگاه روستایی را نام ببرید.

روستای پراکنده

- در روستای پراکنده، خانه ها با فاصله از هم قرار دارد.
- مزارع گسترده، سطوح وسیعی از اراضی را در بر می گیرند و روستائیان ترجیح می دهند خانه های خود را در میان کشتزارهای خود بسازند.

- بخاطر فراهم بودن آب و خاک حاصلخیز در همه جا و مشخص بودن حدود مزارع و مالکیت آنها در نتیجه در داخل هر مزرعه یک خانه بنا می گردد و روستاهای پراکنده بوجود می آید.

- اما بخاطر اینکه قسمتی از زمین و خاک حاصلخیز کشاورزی صرف ساختن خانه و راه و حیاط خانه می گردد در کشت محدودیت ایجاد می کند

- **قلمرو عمده روستاهای پراکنده** مناطق شمالی کشور بخصوص در منطقه **گیلان و حواشی** شکل غالب و کامل آن مشاهده می گردد.

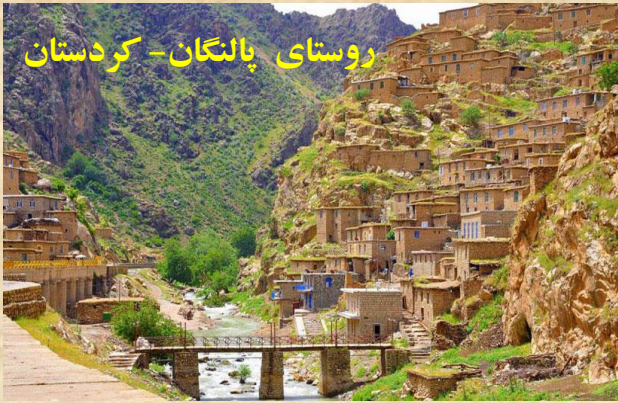

روستای متمرکز

- در این تیپ روستاها، مساکن روستایی به یکدیگر چسبیده و چشم اندازی متمرکز و عموماً بدون فضای خالی در محدوده دارد، مزارع که محل تولید روستائیان محسوب می شود از خانه ها جدا و گاهی در فاصله نسبتاً دوری قرار دارند.
- **عوامل مختلفی در شکل گیری** این تیپ از روستاها دخالت دارند که عمده ترین انها عبارتند از: **ضرورت امر دفاع و امنیت، وجود منبع آب دائمی مثل چاه، چشمه و قنات، قومیت، توپوگرافی زمین و شیوه های بهره برداری، رود، جاده و یا ساحل دریا است.**
- روستاهای متمرکز در اکثر نقاط ایران وجود دارد. به عبارت دیگر تیپ غالب روستاها در ایران روستاهای متمرکز و یا گرد آمده است.
- این شکل استقرار در مناطق غربی، مرکزی و شمال و شمال شرقی و مشرق و جنوب ایران به تعداد زیاد به چشم می خورد.
- در مناطق خشک و نیمه خشک کشور شاید یکی از علل عمده تشکیل روستاهای متمرکز وجود منابع آب باشد.
- قومیت و شیوه های بهره برداری نیز در پیدایش روستاهای متمرکز در ایران موثر بوده اند چون جامعه روستایی به علت شرایط خاص جغرافیایی و اجتماعی همگرا می باشد.

روستای متمرکز پله کانی

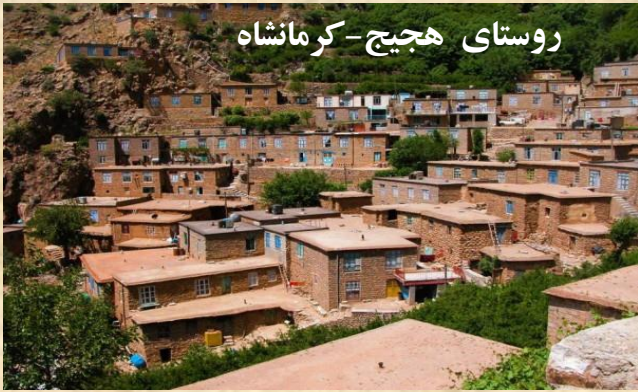
توپوگرافی زمین و شیب دامنه کوهستان **عامل اصلی ایجاد چنین روستاهایی** است که عمدتاً در مناطق کوهستانی کشور مانند رشته کوههای زاگرس و البرز و چارمحال و بختیاری و لرستان و کرمانشاه و کردستان و آذربایجان و مناطق کوهستانی گیلان و مازندران و روستاهای کوهستانی شمال خراسان شکل گرفته اند.

روستای پالنگان - کردستان

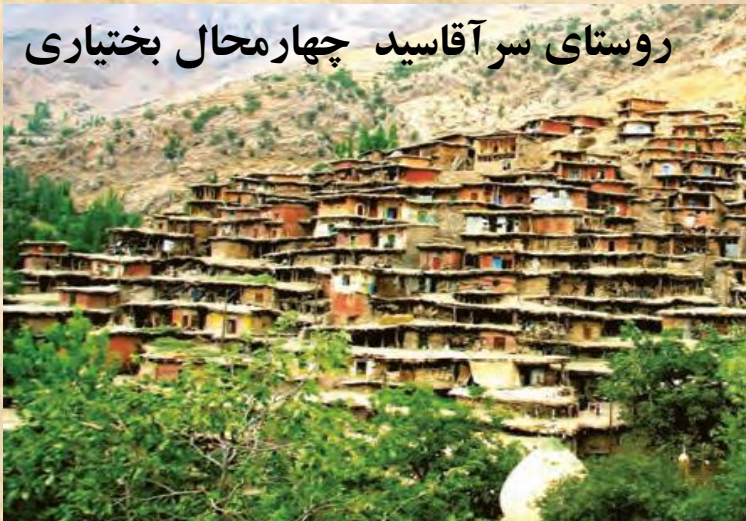
روستای نایبند، طبس

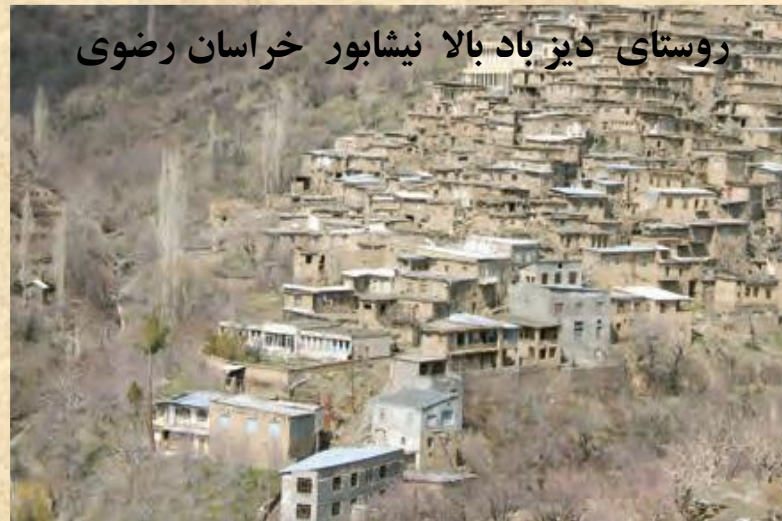
روستای هجیج - کرمانشاه

ماسوله - گیلان

روستای سرآقاسید چهارمحال بختیاری

روستای دیزباد بالا نیشابور خراسان رضوی

روستای بوژان - نیشابور

روستای متمرکز میدانگاهی

عوامل مختلفی در شکل گیری این تیپ از روستاها دخالت دارند که عمده ترین آنها عبارتند از:

ضرورت امر دفاع وامنیت،

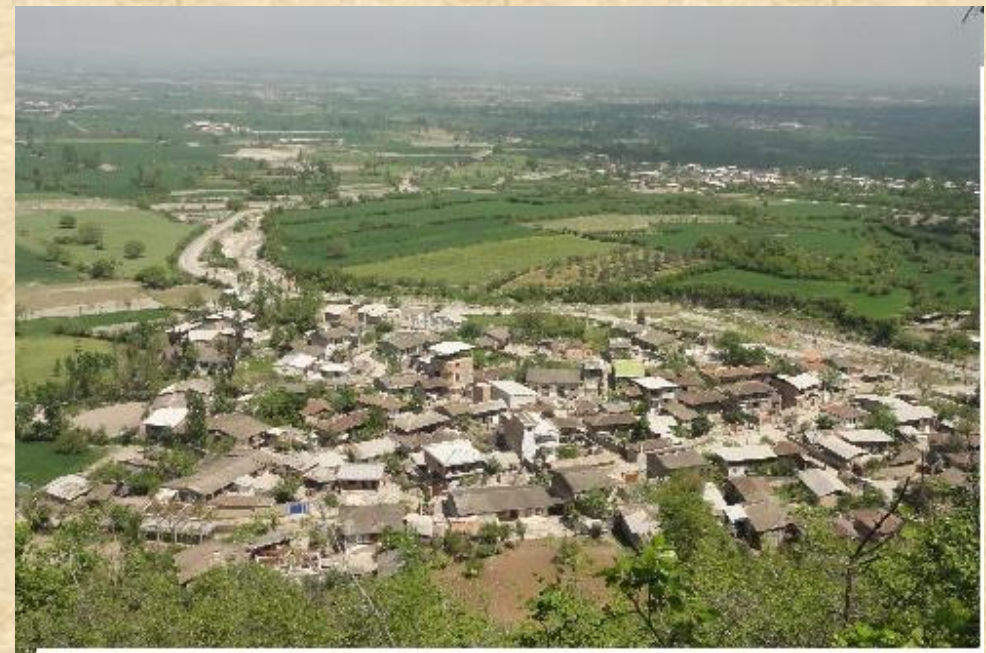
وجود منبع آب دائمی مثل چاه،

چشمه

وقنات،

قومیت

وجود یک اثر تاریخی یا زیارتگاهی

روستای متمرکز خطی یا طولی

عوامل مختلفی در شکل گیری این تپ از روستاها دخالت دارند که عمده ترین آنها عبارتند از: رود، جاده و یا ساحل دریا است.

بسیاری از روستاهایی که در اطراف رودها و جاده ها و یا ساحل دریا شکل گرفته اند، عمدتاً بخاطر نزدیک شدن به عامل شکل دهنده آن، به شکل کشیده و طولی در آمده اند.

فعالیت: ۴

به نظر شما، در کدام مناطق جغرافیایی ایران روستاهای متمرکز و در کدام مناطق روستاهای پراکنده وجود دارد؟ چرا؟

• روستاهای پراکنده

- بیشتر در مناطقی شکل می‌گیرند که آب و خاک حاصلخیز در همه جا فراهم باشد که اینچنین شرایطی در استانهای ساحلی دریای خزر بویژه در استان گیلان و حواشی آن وجود دارد.

• روستاهای متمرکز

- شکل روستاهای کشور عمدتاً متمرکز است. بنابراین در همه مناطق کشور چنین روستاها شکل گرفته‌اند اما بسته به انواع مختلف آن از جمله خطی و میدانگاهی و بویژه پله‌کانی متفاوت است.
- **روستاهای پله‌کانی** که عامل شیب دامنه کوهستانی در آن موثر است مخصوص مناطق کوهستانی کشور است از جمله در استانهای کردستان، کرمانشاه و چارمحال و بختیاری بیشتر وجود دارند و همچنین در سایر استانهای کوهستانی کشور چون گیلان (ماسوله)، آذربایجان، شمال خراسان.
- **روستاهای خطی** محدود به کناره سواحل، جاده‌ها و رودهاست که در تمام نقاط کشور شرایط آن وجود دارد. روستاهای ساحلی محدود به سواحل شمال و جنوب کشور و دریاچه‌هاست، روستاهای کنار رودخانه‌ها نیز محدود به رودخانه‌هاست که آن هم امکان شکل‌گیری آن در استانهایی که رودهای دائمی دارد، فراهم است. اما روستاهای کنار جاده‌ای محدود به منطقه یا استان خاصی نیست و اینچنین روستاهایی در تمام مناطق کشور امکان شکل‌گیری آن وجود دارد.
- **روستاهای میدانگاهی یا نزدیک به شکل مربعی**، شکل غالب روستاهای تمام مناطق کشور است، که به علت یک چشمه یا مظهر قنات، یا یک اثر تاریخی و زیارتگاهی یا بخاطر موقعیت دفاعی و پناهگاهی و یا بخاطر قومیت‌گرایی، گرد هم آمده‌اند.

اشکال شهرها

• شهر شعاعی (ستاره ای):

در این نوع از شهرها، شهر، دارای یک مرکز اصلی (میدان) بوده و خیابان ها و شبکه های مهم از آن مرکز به صورت شعاعی منشعب می شوند و سایر فضاها، اطراف آنها شکل می گیرند.

• شهر شطرنجی:

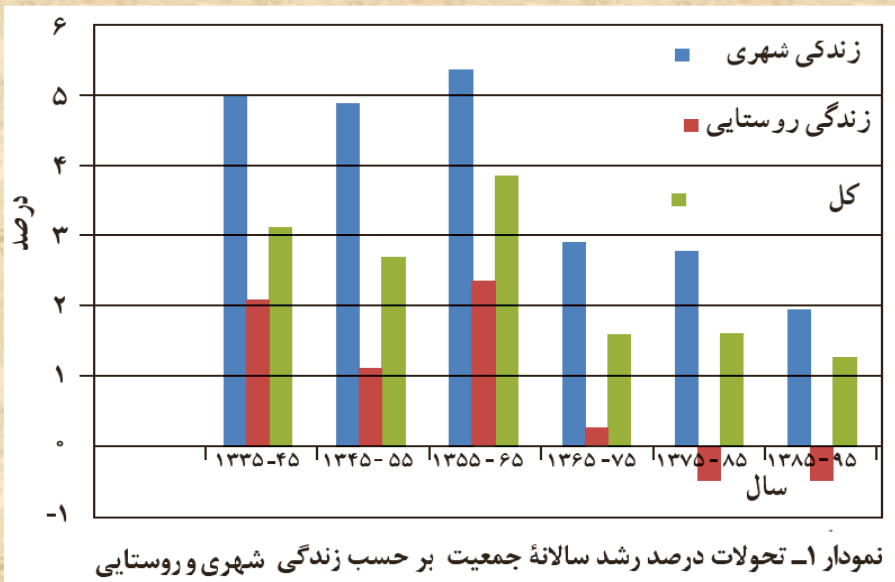
در این شهرها، یک شبکه مستطیل شکل از راه های ارتباطی، زمین های شهر را به بلوک ها و قطعات همسان تقسیم می کند.

• شهرهای خطی:

شهری که حول محورهای ارتباطی (ریلی و جاده ای) و یا در امتداد رود، دریا و دریاچه به صورت خطی شکل گرفته است.

تغییرات جمعیتی سکونتگاه های ایران

- افزایش جمعیت سبب شده است که شکل سکونتگاه ها به تدریج تغییر یابد.

- رشد سریع جمعیت از یک سو، بر تعداد جمعیت شهرها افزوده و از سوی دیگر با تبدیل نقاط روستایی به شهر (تأسیس شهرداری)، تعداد نقاط شهری را افزایش داده است.

- در سه دهه اخیر، ایران شاهد تغییرات زیادی در جمعیت و ظاهر سکونتگاه های خود بوده است.

- این تغییرات در شیوه زندگی اجتماعی اقتصادی آنان هم اثر داشته است.

- نمودار ۱ و ۲ به شما کمک می کند که روند تغییرات جمعیت ایران را در دهه های اخیر بهتر متوجه شوید.

پیدایش شهرهای پرجمعیت؛ خوب یا بد؟

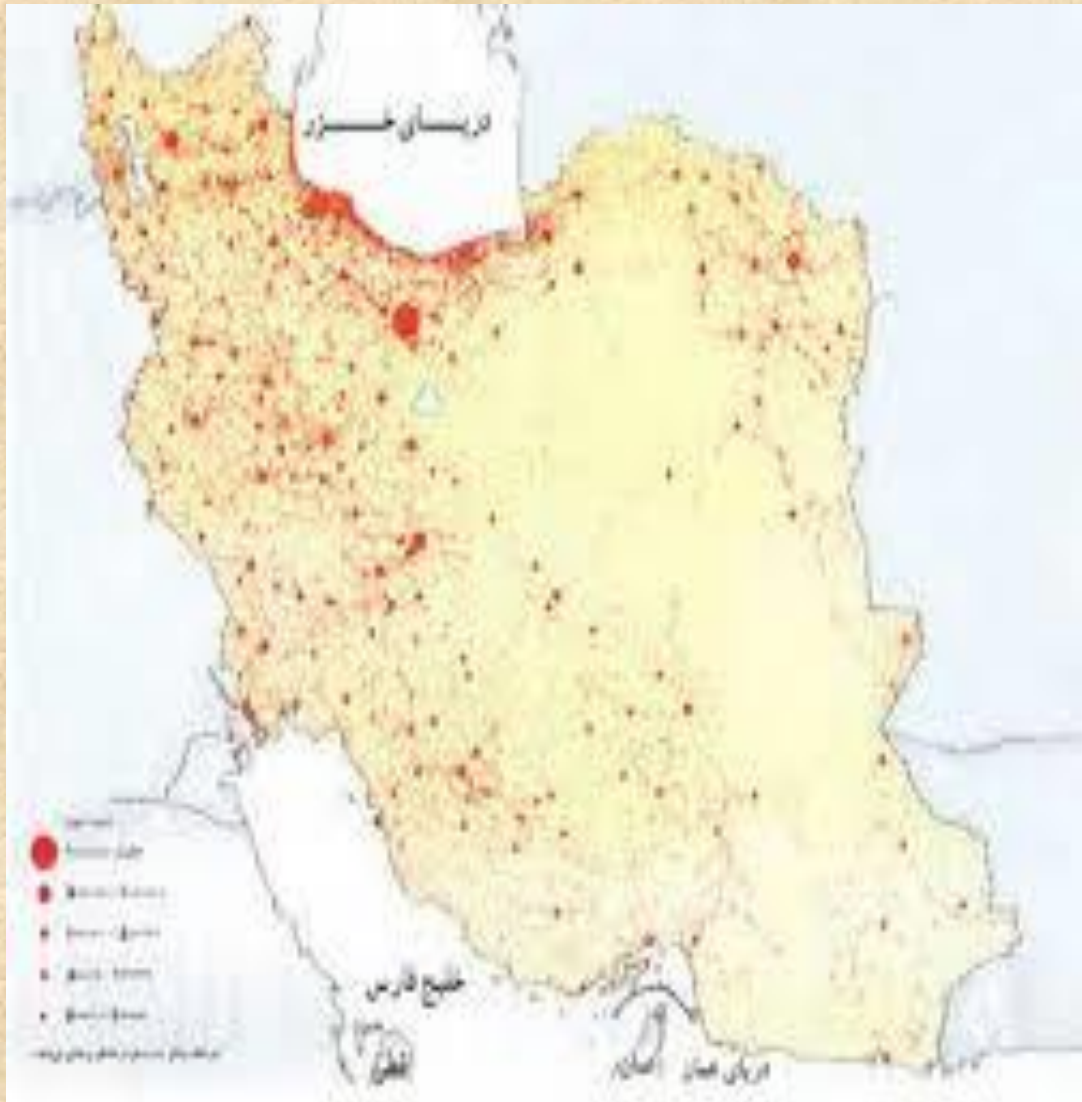
- در دهه های اخیر، شهرنشینی در جهان گسترش یافته و رشد شتابان شهرنشینی سبب ایجاد شهرهایی با جمعیت میلیونی شده است.
- کشور ما هم در دهه های اخیر، رشد سریع شهرنشینی داشته است.
- از حدود سال ۱۳۶۰ ه. ش بیش از ۵۰٪ از جمعیت کشور در شهرها زندگی می کنند.
- پدیده گرایش به شهرنشینی در همه جای کشور به چشم می خورد؛ اما در سال های اخیر ۸ شهر ایران، جمعیت بیشتری را در خود جای داده است.
- جدول صفحه بعد، ۸ شهر کشور را نشان می دهد که در سال ۱۳۹۰ بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته است.
- در ایران به شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد، کلان شهر می گویند.
- در کدام قسمت از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده می شود؟

جمعیت کلان شهرهای ایران در سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۵

رتبه کشور	نام شهر	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
۱	تهران	۷/۷۰۵/۰۳۶	۸/۱۵۴/۰۵۱	۸/۷۳۷/۵۱۰
۲	مشهد	۲/۴۱۰/۸۰۰	۲/۷۴۹/۳۷۴	۳/۳۷۲/۶۶۰
۳	اصفهان	۱/۵۸۳/۶۰۹	۱/۷۵۶/۱۲۶	۲/۲۴۳/۲۴۹
۴	کرج	۱/۳۷۷/۴۵۰	۱/۶۱۴/۶۲۶	۱/۹۷۳/۴۷۰
۵	تبریز	۱/۳۷۸/۹۳۵	۱/۴۹۴/۹۸۸	۱/۷۷۳/۰۳۳
۶	شیراز	۱/۲۱۴/۸۰۸	۱/۴۶۰/۶۶۵	۱/۸۶۹/۰۰۱
۷	اهواز	۹۶۹/۸۴۳	۱/۱۱۳/۰۳۱	۱/۳۰۲/۵۹۱
۸	قم	۹۵۱/۹۱۸	۱/۰۷۴/۰۳۶	۱/۲۹۲/۲۸۳

شهرهای پر جمعیت؛ کلانشهرها

پیدایش شهرهای پر جمعیت؛ خوب یا بد؟

- در درس جمعیت، با جاذبه های شهری آشنا شده اید. **مهاجرت** در تغییر جمعیت شهری تأثیر زیادی داشته است.
- با اینکه شهرها به دلایل امکانات و تسهیلات، مورد توجه مهاجران بوده اند اما در شهرها، مخصوصاً شهرهای بزرگ، مشکلات و نارسایی هایی به چشم می خورد.
- این **نارسایی ها** در زمینه های مختلف **اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی**، زندگی در این شهرها را دشوار کرده است.
- به اطلاعات داده شده توجه کنید.
- عواملی که سبب ایجاد وضعیت نامناسب زندگی شهری می شود را نام ببرید.
- در روزهای اخیر بر اثر **آلودگی هوا**، شمار بیماران تنفسی تا ۶۰ درصد افزایش یافته است.
- آلودگی هوا در تهران به طور متوسط، موجب کاهش ۵ سال از عمر تهرانی ها شده است.
- طی یک دهه گذشته، **رشد قیمت مسکن**، شتاب فزاینده های داشته است. شهرهای بزرگ کشور وضعیت دشوارتری در این زمینه داشته است.

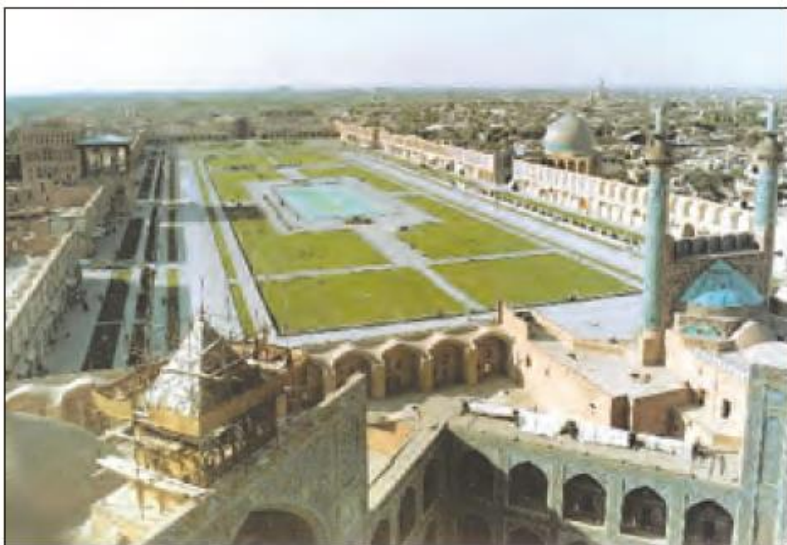

فعالیت: ۵

- در کلاس خود دو گروه مخالف و موافق زندگی در شهرهای بزرگ را تشکیل دهید.
- روی تخته کلاس دو ستون رسم کنید.
- دلایل موافقت هر گروه را از نوع زندگی موردنظر بنویسید.
- در پایان، نظرات خود را جمع بندی کنید.

نقش سکونتگاه ها

- نقش هر سکونتگاه براساس وضع جغرافیایی آن، اعم از طبیعی یا انسانی تعیین می شود؛
- به طور مثال، شهرهای مقدس مشهد و قم به دلیل وجود زیارتگاه ها مورد توجه زائران است. این شهرها را « **زیارتگاهی** » می نامند.
- شهر های بوشهر و انزلی به دلیل قرار گیری در کنار دریا قابلیت پهلو گیری و تخلیه بار گیری و نگهداری کالاهای ورودی و خروجی را دارند که به **شهرهای بندری** مشهورند.
- شهر تهران به دلیل پایتخت بودن، استقرار وزارت خانه ها، سفارتخانه ها و مراکز بزرگ اداری دارای **نقش سیاسی اداری** می باشد.
- شهرهای اصفهان و اراک به دلیل وجود کارخانه های مهم و متعدد، **نقش صنعتی** دارند.
- نقش شهر ، به کارکرد اصلی هر شهر گفته می شود

با توجه به مکانی
که در تصاویر به
نمایش گذاشته
شده است، آیا می
توانید نقش
سکونتگاه مربوط
به هر تصویر را
تعیین کنید؟

نقش سکونتگاه ها

- درباره نقش سکونتگاه ها به نکته های زیر توجه کنید.
- امروزه اغلب سکونتگاه ها چند نقش دارند و این نقش ها را با هم ایفا می کنند. مثل تهران که نقش سیاسی، اداری، مذهبی، صنعتی، دانشگاهی و ... را داراست.
- نقش سکونتگاه ها در چهره و سیمای آنها منعکس می شود. سیمای سکونتگاه دانشگاهی با سکونتگاه صنعتی تفاوت دارد.
- ممکن است نقش سکونتگاه در طول زمان تغییر کند یا تکامل و توسعه یابد؛ مثلاً سکونتگاه صنعتی به تدریج نقش های اداری و سیاسی را نیز به عهده بگیرد.

فعالیت: ۶:

با توجه به وضع جغرافیایی و یا نقش سکونتگاه، جدول زیر را کامل کنید.

نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی
تهران	اداری و سیاسی	پایتخت و سازمانهای بزرگ
پیرانشهر	نظامی	وجود پادگانها و مراکز نظامی
اصفهان	...تاریخی و فرهنگی...	بنای تاریخی
آبادان	بازرگانی	بازار و سازمانهای تجاری و ترانزیت کالا
مهران	مرزی و گذرگاهی	وجود پایانه مرزی

نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی
بندر عباس	بندری	قرار گرفتن در کنار دریا
سرعین	...گذرگاه شگزی...	چشمه آب معدنی
مشهد	زیارتگاهی	زیارتگاه امام هشتم شیعیان
سرچشمه	معدنی	وجود معادن بزرگ و مهم
تهران	...دانشگاهی...	دانشگاههای بزرگ

فعالیت: ۷

- شغل بیشتر مردم شهر و یا روستایی که شما در آنجا زندگی می کنید، چیست؟
- چه امکان یا وضعی در محل زندگی شما به چشم می خورد که سبب روی آوری مردم به این مشاغل شده است؟ توضیح دهید.
- خدماتی: آموزش، بهداشت، و ادارات دولتی،
- تجاری: کسبه و بازاریان
- صنعتی: کارگران و تکنسین ها، مهندسین و تعمیر کاران
- خدمات بخاطر ادارات دولتی و سازمانهای مرکز استان و بیمارستانها و مراکز درمانی بزرگ و مدارس و آموزشگاهها
- تجاری بخاطر جمعیت و نیاز به مایحتاج زندگی در زمینه های مختلف
- صنعتی بخاطر وجود کارخانجات و واحدهای صنعتی کوچک و بزرگ در اطراف شیراز و تعمیرگاهها

شهرگریزی

- با توجه به **مشکلات شهرهای بزرگ** در سال های اخیر از جمله **آلودگی هوا، گرانی مسکن و آسیب های اجتماعی**، حرکت جمعیت از شهرهای بزرگ به مکان های کوچک تر یا روستاها آغاز شده است. این پدیده را « شهرگریزی یا مهاجرت معکوس » می گویند.

- بسیاری از شهرنشینان آرزوی رفتن به مکانی آرام و خوش آب و هوا را دارند.

- برخی از مردم با رفتن به این مکان ها در روزهای تعطیل، به رفع خستگی در طول هفته می پردازند؛

- اما برخی از مردم اقامت کوتاه مدت در این مکان ها آنها را راضی نمی کند. این افراد ترجیح می دهند با تملک خانه ای در نواحی دارای مواهب طبیعی، از امکانات آنجا بهره مند شوند.

روستای زرجه بستان قزوین

فعالیت: ۸

- در گروه های کلاسی خود، پیامدهای مثبت و منفی ناشی از مهاجرت معکوس را مورد بررسی قرار دهید.

پیامدهای مثبت مهاجرت	پیامدهای منفی مهاجرت
تبادل و آشنایی با فرهنگهای مختلف	اشتغال کاذب
اشتغال	بدهکاری
آموزش و تخصص یابی و کسب مهارت	رشد جمعیت
استفاده از فرصتها و استعدادها	حاشیه نشینی
آشنایی با امور اجتماعی	آلودگی های زیست محیطی

سوالات - ۱

- سکونتگاه چه مفهومی دارد؟
- تعریف سکونتگاه از دید دانش جغرافیا چیست؟
- کدام یک از تصاویر زیر معنای سکونتگاه را به نمایش می گذارد؟
- سکونتگاه چه تاثیری در هویت انسان دارد و نشانه این تاثیر چه چیزهایی می تواند باشد؟
- اولین و مهمترین عامل در شکل گیری یک سکونتگاه چیست؟
- چه عواملی باعث شکل گیری سکونتگاهها می شود؟
- در گسترش سکونتگاهها چه عواملی موثرند
- ارتفاع چه تاثیری بر شکل گیری سکونتگاهها دارد؟
- آیا عرض جغرافیایی تاثیری در شکل گیری سکونتگاهها دارد یا خیر؟ چگونه؟
- قرار گرفتن در مسیر جاده های بزرگ چه تاثیری بر شکل گیری و گسترش سکونتگاهها دارد؟
- آیا نقش عوامل اثرگذار بر شکل گیری سکونتگاه ها در گذشته و اکنون یکسان است؟
- چه عواملی در سال های اخیر در شکل گیری سکونتگاه ها اثر بیشتری دارند؟
- چه عوامل طبیعی و انسانی در گسترش سکونتگاهها موثرند؟
- انواع سکونتگاه و شیوه زندگی را نام ببرید.
- قدیمی ترین نوع سکونتگاه شناخته شده در ایران، سکونتگاه ..... است.
- ایلات عمده کشور را نام ببرید.
- در ایران شرایط مساعد برای زندگی عشایری و دامپروری بخاطر چه ویژگی هایی است؟
- شیوه زندگی در عشایر به چه گونه است؟
- با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه ها به نام ..... پدید آمد.
- علت ایجاد شهرهای جدید و اولیه چیست؟
- بسیاری از سکونتگاه های اولیه، در کنار ..... به وجود آمده اند.

سوالات - ۲

- فعالیت اغلب ساکنان روستا چیست؟
- پایبندی به آداب و رسوم را در سه شیوه زندگی عشایری، روستایی و شهری مقایسه کنید.
- عرضه خدمات عمومی و اجتماعی را در سه شیوه زندگی عشایری، روستایی و شهری مقایسه کنید.
- منظور از شهر چیست؟
- مردم شهرنشین بیشتر در چه بخش هایی اشتغال دارند؟
- اشتغال و مشاغل کسب درآمد را در سه نوع شیوه زندگی عشایری، روستایی و شهری مقایسه کنید.
- اجزاء سکونتگاه روستایی و شهری از چه قسمت هایی تشکیل یافته اند؟ با هم مقایسه کنید.
- اشکال مختلف سکونتگاهها بخاطر چیست؟
- دو شکل کلی از سکونتگاه روستایی چیست؟ (در حالت کلی روستاها چه اشکالی دارند؟)
- به نظر شما زمین های کشاورزی در روستاهای پراکنده در کجا قرار دارد؟
- چه محدودیت هایی برای کشت در روستاهای پراکنده وجود دارد؟
- روستاهایی که در منطقه ساحلی و یا کناره یک رود قرار دارد و یا در امتداد یک جاده شکل می گیرد، چگونه دیده می شود؟
- روستاهایی که در اطراف چشمه ها، چاه ها و مظهر قنات ها گسترش می یابد، چه شکلی است؟
- روستاهایی که در دامنه یک کوه استقرار یافته، چه شکلی است؟
- به نظر شما، در کدام مناطق جغرافیایی ایران روستاهای متمرکز و در کدام مناطق روستاهای پراکنده وجود دارد؟ چرا؟
- علت به وجود آمدن روستاهای پراکنده چیست؟
- روستاهای متمرکز به چند شکل بوجود می آیند و به چه علت؟
- مشخصه اصلی و ویژگی ظاهری روستاهای پراکنده و متمرکز چه تفاوتی دارند؟
- عوامل ایجاد کننده هر یک از روستاهای متمرکز از جمله خطی، پله کانی و میدانگاهی چیست؟

سوالات - ۳

- اشکال عمده شهرها را نام ببرید.
- شهرهای خطی در اثر چه عواملی شکل گرفته اند؟
- با توجه به نمودار رشد جمعیت تغییرات جمعیت و تعداد شهرها چه روندی دارد؟ توضیح دهید.
- کلانشهر به چه شهرهایی گفته می شود؟
- در ایران به شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد، ..... می گویند.
- با توجه به نقشه ، در کدام بخش از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده می شود؟
- کلانشهرهای کشور را به ترتیب جمعیت نام ببرید.
- عواملی که سبب ایجاد وضعیت نامناسب زندگی شهری می شود را نام ببرید.
- مشکلات و نارسایی های شهرهای بزرگ به چه علت و در چه زمینه هایی بروز می کند؟
- رشد جمعیت شهری و مهاجرت به شهرهای بزرگ چه مشکلاتی ایجاد می کند؟
- منظور از نقش شهر چیست و چگونه تعیین می شود؟ مثال بزنید.
- چه شهرهایی نقش زیارتگاهی دارند؟
- شهرهای بندری به چه شهرهایی گفته می شود؟
- استقرار مزارت خانه ها و سفارتها و ادارات دولتی چه نقشی را در شهر بارتر می کند؟
- چرا به تهران شهر سیاسی و اداری گفته می شود؟
- چه شهرهایی نقش صنعتی دارند؟

سوالات - ۴

- با توجه به تصاویر نقش سکونتگاه را تعیین کنید.
- آیا یک شهر می تواند دارای چند نقش باشد؟ مثال بزنید.
- آیا ممکن است نقش سکونتگاه در طول زمان تغییر کند یا تکامل و توسعه یابد؟ مثال بزنید.
- چند شهر با نقش بندری مثال بزنید.
- در کشورمان چه شهرهایی نقش زیارتگاهی دارند؟
- آیا تهران فقط نقش سیاسی و اداری دارد؟ توضیح دهید
- شهرهای بوشهر، چابهار، آبادان، در کدام نقش شهر بارزترند؟
- چند نمونه از شهرهایی که نقش صنعتی دارند نام ببرید.
- آیا در کشورمان شهر فقط دانشگاهی وجود دارد؟ در کشورهای دیگر شهری سراغ دارید؟
- با جستجو در اینترنت چند شهر با نقش های دانشگاهی، گردشگری، تاریخی، نظامی و معدنی در کشورهای خارجی پیدا کنید.
- تاثیر موقعیت جغرافیایی را در تعیین نقش شهر با ذکر مثال توضیح دهید.
- عامل توسعه و رشد شهرهایی مثل؛ مهران، تهران، آبادان، کیش، اصفهان، شیراز، چيست یا بخاطر چه نقش هایی است؟
- کدام يك از نقش ها در شیراز بارزتر است؟ گردشگری؟ صنعتی؟ دانشگاهی؟ بازرگانی؟ تاریخی و فرهنگی؟
- منظور از مهاجرت معکوس چیست و به چه علت است؟
- چند مورد از مشکلات شهرهای بزرگ را نام ببرید.